

**Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»**

Кафедра політичних наук і права

Т.О. Каменчук

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

**щодо проведення практичних занять та самостійної роботи з курсу
«Теорія політики» (для здобувачів першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
спеціальності 052 «Політологія», заочної форми навчання)**

ОПП: Політологія

Спеціальність: 052 Політологія

Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

Рік навчання: 1

Мова навчання: українська

Факультет: соціально-гуманітарний

УДК: 303. 7. 32

Рекомендовано до друку науково-методичною комісією Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. (Протокол № № 5 від 17.02.2021 року).

Рецензенти:

Долженков О.О.— д. політ .н., професор, зав. кафедри освітнього менеджмента та публічного управління

Яковлева Д.В.— д. політ .н., професор, декан факультету психології, соціології та політології НУ «ОЮА»

Каменчук Т.О. Методичні рекомендації щодо проведення практичних занять та підсумкового контролю знань з дисципліни «Теорія політики» для здобувачів 1 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за ОПП «Політологія». Одеса : Університет Ушинського, 2021 32 с.

Методичні рекомендації та поради укладені відповідно до Освітньо-професійних програм «Політологія» підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» спеціальності 052 «Політологія».

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Метою викладання навчальної дисципліни «Теорія політики» є формування знань про політику, політичну владу, політичну систему та її взаємодію з іншими системами, політичні процеси, оволодіння студентами основними категоріями та теоретичними підходами сучасної політичної науки, а також створити підґрунтя для вивчення конкретних політологічних дисциплін та спецкурсів.

Завданнями вивчення дисципліни «Теорія політики» є: - визначати специфіку політики як сфери суспільного життя; - сформувати у студентів розуміння понятійно-категоріального апарату та методології політичної науки; - вирізнити теоретичні і прикладні, аксіологічні та інструментальні компоненти політичного знання, а також інструментальні та поза інституційні аспекти політики, раціональне та нераціональне в ній; - навчити студентів характеризувати основні різновиди політичних систем та політичних режимів; - допомогти оволодіти колом проблем, що відносяться до людського виміру політики, специфіки політичної соціалізації особистості; - навчити застосовувати на практиці теоретичні положення даного курсу.

У навчальній дисципліні розглядаються такі категорії, як політика, політичне життя, політична влада, політична система, держава, демократія, громадянське суспільство, політична еліта, лідерство та ін., які є фундаментом для подальшого вивчення глибин політичної науки.

На основі отриманих знань у здобувачів формуються навички чіткого оперування понятійно-категоріальним апаратом політології, виробляються власна позиція і вміння застосовувати знання у професійній та громадській діяльності.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач повинен:

знати:

сутність політики, головні його ознаки та структурні елементи;

- предмет, методи і категорії політичної науки;
- основні суб'єкти і об'єкти політики;
- місце теорії політики в системі наук про суспільство;
- рівні політики;
- сутність понять «влада» і «політична влада»;
- концепції політичної влади;
- структуру влади: суб'єкти, об'єкти, джерела, ресурси, функції;
- сутність політичного елітизму;
- лідерство як соціальний феномен;
- особливості політичного лідерства в Україні;
- сутність, типи, цілі та стратегії політичної опозиції;

- підходи до класифікації політичної опозиції в сучасній політичній науці.
- структуру та функції політичної системи;
- основні типології політичних систем;
- ознаки, функції держави та теорії виникнення держави;
- виникнення і розвиток громадсько-політичних організацій, рухів;
- підходи до класифікації суспільно-політичних рухів;
- сутність, структуру та функції політичної ідеології;
- рівні функціонування політичної ідеології;
- визначення та структуру політичної свідомості;
- типи та форми прояву політичної свідомості;
- сутність, структуру і функції політичної культури;
- сутність та структуру політичного процесу, його основні стадії;
- політичну діяльність як основний об'єкт практичної політології;
- понятійний та формально-логічний апарат теорії міжнародних відносин;
- основні тенденції еволюції міжнародних відносин та світового політичного процесу.

ВМІТИ:

- пояснити різницю між політологією та загальною теорією політики;
- визначати різні рівні політики;
- аналізувати сучасні концепції еліт;
- визначати принципи формування та діяльності опозиції;
- визначати об'єктивні та суб'єктивні сторони лідерства;
- аналізувати шляхи формування та системи рекрутування еліт;
- класифікувати політичну опозицію;
- пояснити різницю між основними типами політичних систем;
- аналізувати ЗМІ як один з найважливіших інститутів суспільства;
- визначати політичний вплив ЗМІ на громадську думку;
- класифікувати політичні партії і об'єднання в Україні;
- аналізувати вплив політичної ідеології на життя сучасної України;
- пояснити місце і роль політичної культури в загальній системі культури і в політичному житті суспільства;
- шукати методи та ресурси тиску груп інтересів на структури влади;

- аналізувати місце політичного рішення в політичній діяльності;
- пояснювати та оцінювати глобалізаційні та інтеграційні процеси;
- визначати основні напрямки розвитку світової політики та місце України в міжнародних відносинах.

ВКАЗІВКИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Серед усіх видів навчальної роботи важливе місце належить самостійності у навчанні, тобто пошуку і відбору літератури, її опрацюванню, робота підготовка, доповідей, повідомлень, наукових статей тощо.

Самостійна робота над навчальним матеріалом є індивідуальним видом роботи на практичних заняттях, передбачає виконання практичних завдань та контрольних робіт. Вона здійснюється відповідно до навчальних планів, навчальної і робочої програм з курсу.

Метою самостійної роботи є:

- забезпечення фундаментальної загальноосвітньої та практичної підготовки;
- засвоєння методів і навичок самостійного глибокого вивчення навчального матеріалу;
- підвищення ефективності навчального процесу за допомогою організації позааудиторного навчання відповідно до особистих здібностей;
- оволодіння культурою розумової праці, вмінням орієнтуватися у потоці наукової інформації, розвиток незалежності мислення, формування власного погляду на питання, що вивчаються.

Ефективність самоосвіти, яка є одним із основних методів навчання здобувачів, визначається постійністю, послідовністю і наполегливістю в роботі з навчальним матеріалом, здійсненню самоконтролю за систематичним засвоєнням знань, вмінням поєднати практичні навички з теорією.

Самостійна робота здобувачів заочної форми навчання починається після вступної лекції, на якій викладач дає рекомендації щодо методики самостійного опанування курсом.

Основними формами самостійної роботи є:

- робота з підручниками та посібниками;
- робота з науковою літературою;
- самостійне вивчення окремих тем і питань до семінарських та практичних занять на основі навчальної, монографічної літератури, документів, матеріалів, періодичних видань;
- підготовка презентації;
- підготовка до консультації з викладачем;
- підготовка до заліку.

Здобувачу варто працювати одночасно з двома–трьома підручниками. У списку рекомендованої літератури з кожної теми курсу подано монографії і статті вітчизняних вчених і політологів близького та далекого зарубіжжя. Звичайно, обмежуватися лише ним не обов'язково.

Починати слід з ознайомлення з відповідним розділом підручника, щоб мати загальне уявлення про досліджувану проблему. Працюючи з монографією, цікаві факти, судження й висновки доцільно за- нотувати, обов'язково посилаючись на автора. Для з'ясування змісту незрозумілих дефініцій обов'язково треба звернутися до відповідних словників чи довідників.

Окремий етап роботи з книгою — ведення запису прочитаного, а саме: плану (простого чи розгорнутого), анотацій, резюме, викладу тез, конспектування.

План — це перелік питань, розглянутих у книзі чи статті, кожен його пункт розкриває одну зі сторін обраної теми.

Тези — стислий виклад основних положень тексту у формі твердження чи заперечення, їх складають після попереднього ознайомлення з текстом, вони слугують для збереження інформації в пам'яті і є основою для дискусії.

Анотація — короткий виклад змісту: дає загальне уявлення про книгу, брошуру, статтю. Резюме коротко характеризує висновки, головні підсумки. Найпоширенішою формою записів є конспект, основу якого становлять тези, доповнені міркуваннями й доказами. *Залік* є підсумковою формою контролю знань і здійснюється в усній формі.

Основні форми контролю самостійної роботи:

- усне опитування на практичних заняттях;
- тестові завдання;
- співбесіди на консультаціях;
- перевірка персональних опорних конспектів;

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН дисципліни
«ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ» (Політологія)

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Модуль 1 .		
Змістовий модуль 1. Політика як феномен суспільного життя		
1.	Тема 1. Політика як об'єкт і предмет наукового дослідження	2
2.	Тема 2. Методи теорії політики та її головні категорії і функції	2
3.	Тема 3. Політика: природа та роль	2
4.	Тема 4. Політична влада	2
Всього		8

Тема 1

Політика як об'єкт і предмет наукового дослідження

План лекції

1. Політичне життя як об'єкт пізнання.
2. Еволюція поглядів на предмет політичної теорії.
3. Функції політичної науки.

Політичні знання і політична думка формувалися протягом не одного тисячоріччя, політична теорія ж, як наукова й академічна дисципліна, розвивається трохи більше ніж сторіччя. За багато років розробки політичних ідей і концепцій накопичений дуже значний теоретичний багаж, що просто неможливо було б викласти в повному обсязі в рамках одного підручника чи навіть багатотомної монографії. У силу цього доводиться вибирати найбільш важливі методологічні ідеї і теорії, що залишили істотний слід у теорії й історії політичної науки. Крім того, у цьому випадку необхідно вибрати специфічну логіку викладу найбільш важливих результатів і положень політичної науки, що,

звичайно ж, багато в чому залежать від визначених авторських позицій, оскільки завжди можливі всілякі шляхи і способи інтерпретації накопичених людством політичних знань.

Процес становлення політології як наукової і навчальної дисципліни у вітчизняному суспільствознавстві запізнився, як, утім, це відбулося й у справі становлення ряду інших наукових напрямків гуманітарного і природного профілю.

В закордонному суспільствознавстві політична наука сьогодні посідає найважливіше місце. Ще в античній суспільній думці політика, поряд з філософією, була однією з центральних наук. Для **Аристотеля** політика є найважливішою практичною наукою, оскільки вона вирішує основну суспільну задачу – узгодження загального блага з благом окремих людей за допомогою керування людським гуртожитком. Інші ж науки зв'язані з засобами досягнення цієї мети. Отже, політичне знання, навіть раніше інших предметів, стало об'єктом інтересу мислителів минулого. Але, як це не дивно, політична наука відстала у своєму конституюванні в порівнянні з іншими суспільними дисциплінами. Аж до другої половини XIX століття політологія знаходилася в надрах інших наук – у першу чергу, у рамках філософії, соціології, правознавства й історії. Це наклало відбиток і на сьогоденне розуміння місця політології серед інших суспільних наук.

Політика є об'єктом дослідження багатьох гуманітарних і суспільних дисциплін. Правомірно виникає питання: *у чому ж специфіка політичної теорії в порівнянні з іншими численними науковими дисциплінами, що вивчають політику?* Для відповіді на це питання варто зазначити, що політика як об'єкт наукового аналізу вивчається не тільки власне політичною наукою, але і, принаймні, багатьма суспільствознавчими дисциплінами: *філософією, соціологією, психологією, антропологією, юриспруденцією, історією, культурологією* і, нарешті, *політичною економією*. При цьому кожна з них цікавить якийсь аспект взаємозв'язків політики з іншими сферами суспільного життя.

Теорія політики ж охоплює весь спектр політичного життя, включаючи як її духовну, так і матеріальну сторони. Іншими словами, теорія політики є науковою дисципліною, яка комплексно вивчає політику як особливу сферу життєдіяльності людей, що пов'язана з владними відносинами, державно-політичною організацією суспільства, політичними інститутами, принципами,

нормами, втілення яких покликане забезпечити функціонування суспільства, взаємовідносини між людьми, суспільством та державою.

Таким чином, у рамках суспільствознавства на сьогоднішній день існує біля десятка базових соціальних і гуманітарних наук, що вивчають під різними кутами зору політичні об'єкти і феномени.

Це сучасна, дуже диференційована система вивчення політики. Однак вона не була такою у минулому і, мабуть, зміниться в майбутньому, хоча досить важко прогнозувати характер і темпи розвитку, інтеграції і диференціації знання про політику. Ми цього і не будемо робити. Далі слід наблизитися до конкретної характеристики самого поняття об'єкта наукового дослідження та його визначення в політичній теорії. Вирішення цього завдання слід розпочати з усвідомлення змісту двох вихідних понять: «об'єкт політичної теорії» та «предмет політичної теорії».

Перш ніж розглянути проблему визначення цих понять, необхідно звернути увагу на наукове тлумачення понять «об'єкт» і «предмет». При цьому особливо важливо відзначити структурні відмінності цих понять.

Об'єкт (лат. *objectum* – предмет, від *objicio* – кидаю вперед, протиставляю) – те, що протистоїть суб'єкту в його предметно-практичній та пізнавальній діяльності. Об'єкт дорівнює реальності та виступає як її частина, яка взаємодіє з суб'єктом. В середовищі політологів прийнято вважати, що об'єктом політичної теорії є вся сукупність якостей, зв'язків та відносин суспільного життя, які носять назву політичних. Іншими словами, об'єктом політичної теорії є політична сфера суспільного життя. Може виникнути питання про те, що вбирає в себе дана сфера, тобто про те, що в суспільному житті є політичним і за якою ознакою можна його розрізнити. На думку багатьох дослідників, політична сфера – це сфера державно-організаційних зв'язків, взаємодій та відносин. З такою думкою не менше дослідників не погоджується, вказуючи на те, що політичним є багато чого за межами держави в житті суспільства. Для того, щоб вирішити вказане протиріччя, слід детально проаналізувати саме поняття політики. Саме цьому завданню ми присвятимо наступну тему даного посібника.

Далі слід зупинитися на **другому питанні** теми, яке пов'язане з *еволюцією поглядів на предмет політичної теорії*.

При з'ясуванні сутності *категорії предмета* слід звернути увагу на те, що на відміну від об'єкта наукового дослідження вона означає деяку цілісність,

виокремлену із світу об'єктів у процесі людської діяльності та пізнання. Слід зауважити, що протиставлення об'єкта і предмета є відносним. Головна структурна відмінність предмета від об'єкта полягає в тому, що в предмет входять лише головні, найбільш суттєві (з точки зору даного дослідження) якості та ознаки об'єкта.

З урахуванням наведених тлумачень категорій об'єкта та предмета, далі слід познайомитися з різними науковими підходами до визначення предмета загальної теорії політики. Якщо з визначенням об'єкта даної наукової дисципліни, як ми вже з'ясували, складнощів не виникає, практично всі дослідники сходяться на тому, що ним є сама політика не як один з декількох об'єктів, а як єдиний та основний об'єкт, то з визначенням її предмета одноставності не спостерігається.

Дискусія з цього питання ведеться достатньо давно. При цьому не можна не помітити, що уявлення про межі та зміст предмета політичної теорії історично еволюціонували. Історично першими, ще в стародавні часи, сформувався уявлення про те, що предметом політичної науки є *вивчення держави*. Саме таке розуміння предмета визначило головні напрямки в дослідженні держави. Серед них одне з центральних місць належало проблемі найкращої форми державного влаштування. Ця обставина дозволила зрозуміти важливість питання про владу для політичного життя. У зв'язку з цим предмет політичної науки починають тлумачити як *вивчення політичної влади*, її сутності, структури, механізмів розподілу і здійснення її в державі, здатність влади забезпечити собі підтримку з боку більшості членів суспільства, контроль за політичною владою з боку суспільства.

В середині ХХ сторіччя відбувався процес самоствердження самої політичної науки. В цей період переважав «сумативний» підхід визначення предмета політичної науки, в основі якого лежав перелік основних сфер, які слід досліджувати. В цьому випадку ставилися під сумнів сама ідентичність і автономність існування політичної теорії, а предмет практично ототожнювався з об'єктом.

Сьогодні, на нашу думку, вдалося досягти більш точного визначення предмета теорії політики, яке вміщується в межі аналітико - концептуального підходу. Згідно з ним існує особлива наука “Загальна теорія політики” – політологія у вузькому значенні цього поняття, яка має як головний свій предмет *пізнання іманентних, притаманних тільки політиці, закономірностей владовідносин*,

тобто тривких тенденцій і зв'язків, які повторюються в сфері особливих людських відносин – взаємовідносин між тими, хто має владу, та підвладними їм людьми, владоуправляючих і впливом тих, якими управляють.

В такому вузькому розумінні політична наука здійснює аналіз всіх вимірів політики (від державних інститутів до психології володарювання), і як загальна теорія політики вона акумулює та інтегрує наукові результати цього аналізу.

Аналіз вказаних змін поглядів на предмет політичної теорії дозволяє стверджувати, що розвиток уявлень про нього відбувається разом із зміною політичних об'єктів та способів їх вивчення. В цілому можна виділити три змінні величини, від яких залежить еволюція поглядів на предмет політичної теорії: *суб'єкт*, який пізнає та опирається на певні цінності, які обумовлені місцем, часом та традиціями; *об'єкт*, політичне життя, яке змінюється; *засоби пізнання* (методи та інструменти політичної науки).

Вивчення дії соціальних законів у політичній сфері – важлива складова предмета теорії політики. Вона дозволяє визначити систему закономірностей, які досліджуються політичною наукою. При вивченні політичної теорії чи не головним завданням є вивчення всієї суми підходів до визначення законів і багатьох їхніх трактувань, що запропоновані в різноманітних наукових дослідженнях.

Окремо слід звернути увагу на розбіжності серед дослідників з приводу існування законів і закономірностей в політиці. В цілому можна відзначити дві основні позиції з цього приводу. Марксистська література виходить з принципів об'єктивності та детермінізму в політичній сфері, передбачаючи при цьому функціонування необхідних, тривких зв'язків (об'єктивних законів політичного розвитку), які формулюються в межах теорії політики.

Інша частина вчених відстоюють протилежну тезу, відкидаючи наявність “об'єктивних законів політики” і саму можливість існування загальної теорії політики. При такому підході визнається лише існування деяких “генералізацій” у вигляді функціональних залежностей.

Це означає, що заперечення пізнання механізмів політики, наявності зв'язків і залежностей в політичному світі знімає питання про політичну науку та її предмет, вона перетворюється на купу вміло систематизованих фактів. Слід зауважити, що вітчизняна теорія політики розвивається на наукових засадах, тобто вона визначає своїм головним завданням досягнення законів побудови та розвитку політичної сфери життя суспільства.

Незважаючи на велику кількість відгалужень в політичній науці, найбільш комплексно і водночас конкретно політична сфера життя індивіда та суспільства досліджується теорією політики.

Центральну проблему політичної теорії складає проблема політичної влади, її сутності, особливості, ресурси, основи, легітимація і т.д. Поряд з цим теорія політики досліджує політичну систему та суму суб'єктів політичного життя.

Для формування загальної теорії політики велике значення має осмислення політичних ідей та концепцій. Тому до неї тісно примикають політична філософія, політична історія, політична соціологія та інші дисципліни.

При розгляді **третього питання** слід звернути увагу на *різноманітні функції політичної теорії*. Загальна теорія політики, як і будь-яка наука, виконує ряд функцій в суспільстві науково-пізнавального та методологічного характеру. Серед найважливіших з них можна виділити:

- *пізнавально-оцінюючу*, яка пов'язана з процесом проникнення в механізм та закономірності політичного життя, пояснення, оцінки різноманітних явищ і подій;
- *інструментально-праксиологічну*, яка забезпечує використання наукових висновків в політичній практиці;
- *виховно-соціалізаційну*, яка пов'язана з впливом політичного знання на механізм політичної
- соціалізації та реалізації особи;
- *діагностичну*, яка покликана визначати відповідність політичних програм та курсів як тенденціям соціального прогресу, так і реальним можливостям, стану розвитку конкретного суспільства;
- *політичної рефлексії*, яка слугує виробленню здатності раціонально-критично оцінювати політичні процеси, вільно самовизначатися в політичному житті;
- *прогностичну*, яка дозволяє розробляти бажані та можливі варіанти розвитку політичного процесу.

Питання місця загальної теорії політики в системі політичних наук пов'язане з наявним фактом її існування як продукту розвитку розрізнених політичних знань, а також з існуванням політологічних субдисциплін, які виконують свої функції у вивченні політичного життя.

Загальна теорія політики тісно пов'язана з такими дисциплінами, як

теоретична соціологія політики, політична філософія, політична культура, які зайняті розробкою загальнометодологічних підходів до вивчення політичного життя. Багато в чому вона спирається на емпіричний матеріал політичної історії, політичної статистики, емпіричної соціології та результати досліджень окремих сторін політичної сфери такими галузевими політичними субдисциплінами, як психологія політики, політична етнографія, антропологія та іншими.

При цьому слід мати на увазі ту обставину, що в загальній теорії політики існують свої внутрішні структурні складники – теорія політичної системи і процесів, концепції влади, формальних та неформальних інститутів політики, теорії міжнародних відносин і зовнішньої політики.

План семінарського заняття

1. Предмет та об'єкт теорії політики. Структура теорії політики.
2. Зв'язок загальної теорії політики з іншими політичними науками.
3. Функції політичної науки.

Література

1. Александров Н., Сулимов В. О некоторых основах политологии Социально-политическая наука. 1991. № 3.
2. Алексеева Т. Полезна ли философия политике? *Общественные науки и современность*. 1991. № 2.
3. Дзюбка І.С., Циганков П.А. До питання про предмет політології *Український історичний журнал*. 1991. № 7.
4. Ильин М.В., Коваль Б.Й. Что есть политика и что – наука о политике? (Опыт нетрадиционного обзора) *Полис*. 2011. № 4.
5. Панарин А.С. Политология на рубеже культур *Вопросы философии*. 1993. № 8.
6. Політологія. Курс лекцій: Навчальний посібник. Київ, 2013.
7. Рябов С.Г. Структура і функції знань про політику. *Політологічні читання*. 2014. № 1. С. 167-196.
8. Рябов С.Г. Політика як соціальне явище . *Політологічні читання*. 2014. № 2. С. 189-222.
9. Рябов С.Г., Томенко М.В. Основи теорії політики. Київ *Тандем*, 2016.

10. Скиба В.Й., Горбатенко В.П., Туренко В.В. Вступ до політології.
Київ. *Основа*, 1996.

Теми презентацій доповідей.

1. Основні етапи розвитку політичної науки в Україні.
2. Оновлення українського суспільства і актуальні завдання політичної науки.
3. Політична освіта населення: складники та завдання.

Питання для самоконтролю

1. Що варто розуміти під об'єктом і предметом політичної теорії?
2. У чому складається специфіка предмета дослідження політичної теорії, і чим він відрізняється від предмета інших наук про суспільство?
3. Охарактеризуйте основні принципи політичної теорії.
4. Назвіть головні функції політичної теорії.

Тема 2

Методи теорії політики та її головні категорії і функції

План лекції

1. Розробка та еволюція методологічного інструментарію аналізу політичних явищ.
2. Типи і рівні методів вивчення політики.
3. Головні поняття та категорії політичної науки.

Вивчення *питання про методи* теорії політики та її головні категорії слід розпочати з визначення самого поняття “*науковий метод*”, який в самому широкому розумінні є теоретично обґрунтованим нормативним пізнавальним засобом, а в більш конкретному розумінні – *це набір засобів, підходів та інструментів, якими користується певна наука для дослідження закономірностей і категорій, що становлять її предмет.*

Методи займають дуже важливе місце в процесі вивчення політичного життя. Їх вміле застосування забезпечує не тільки істинний, тобто дійсний результат, але і

визначає правильний шлях до нього. Вони в політичній теорії, як і у всякій іншій науці, являють собою спосіб одержання знань. Варто зрозуміти, чому політологічне знання, утім, як і всяке інше, утворить два рівні – ненауковий і науковий.

Ненаукове знання утримується переважно на інтуїції, традиції, суспільному здоровому глузді, тобто на повсякденному досвіді, сполученому з методом проб і помилок.

Методи наукового знання засновані на доказах, що можуть бути фактично перевірені іншими спостерігачами, що мають можливість зважити, оцінити, виміряти, визначити ступінь точності. Наукові методи, у свою чергу, представлені двома типами: теоретичними й емпіричними.

До першого відносяться загальнонаукові та спеціально-наукові методи. До другого в політичній теорії відносять різні види спостережень і експерименту в політичній сфері: підготовка, експертиза, прийняття і реалізація рішення, опитування за допомогою засобів масової комунікації, анкетування, інтерв'ювання й інші.

Обмірковуючи проблему методу, варто акцентувати свою увагу на спеціально-наукових методах, широко використовуваних теорією політики, і на тих методах, що не є власне політологічними і притягнуті цією наукою із суміжних областей знань: соціології, соціальної психології й ін.

За час розвитку політичної теорії методи досліджень значно розвинулися. Доцільним є ознайомлення з різними групами наукових методів, які використовуються теорією політики, саме шляхом вивчення їх історичного розвитку. При цьому можливо скористатися періодизацією розвитку методології політичної науки, яка розроблена американськими дослідниками.

Розкриття змісту будь-якої науки, в тому числі і загальної теорії політики, пов'язане з її *категоріальним апаратом* – *центральною, головними поняттями, кожне з яких являє собою самостійний предмет дослідження*. Часто категорії політичної науки розділяють на *загальні* (буття, свідомість, суб'єкт, об'єкт та інші), *особливі* (громадська думка, політичне життя, політичні відносини та інші) та *спеціальні*, власне політологічні категорії. До *основних категорій* теорії політики належать такі поняття, як політика, влада, політична система, держава, політична партія, політичний процес, політичний режим, політичне лідерство, політична еліта та інші.

План семінарського заняття

1. Розвиток методологічного інструментарію теорії політики.
2. Проблема класифікації методів вивчення політики.
3. Характеристика головних понять та категорій політичної науки.

Література

1. Політологія. Курс лекцій: Навчальний посібник. Київ, 2013.
2. Рябов С.Г. Структура і функції знань про політику. Політологічні читання. 2014. № 1. С. 167-196.
3. Рябов С.Г. Політика як соціальне явище . Політологічні читання. 2014. № 2. С. 189-222.
4. Рябов С.Г., Томенко М.В. Основи теорії політики. Київ Тандем,
5. 2016.
6. Джирал Б., Мангейм К., Ричард К.Рич. Политология. Методы исследования, 1997.
7. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. 1987.
8. Социологическое исследование: методы, методика, математика и статистика. Словарь-справочник. Т. 4. 1999. – 234 с.
9. Smith B., Johnson K., Paulsen D., Shocket F. Political Research Methods: Foundations and Techniques. Atlanta, 1976. 212 p.

Теми презентацій доповідей

1. Головні тенденції розвитку сучасного дослідницького інструментарію політичної науки.
2. Місце і роль кількісних методів дослідження в політичній науці.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте наукові методи політичної теорії теоретичного й емпіричного рівнів.
2. Якими групами представлені категорії політичної теорії?

Тема 3

Політика: природа та роль

План лекції

1. Сутність та зміст політики. Основні групи її визначень.

2. Структура та функції політики.
3. Політика і її роль у розвитку суспільства та її межі.

При розгляді **першого питання** дуже важливо звернути увагу на проблему з'ясування часу появи політики як відносно самостійної сфери суспільного життя. При цьому слід зауважити, що значна частина дослідників пов'язує її виникнення з тим етапом розвитку суспільства, для якого була характерна поява соціальної (майнової), етнічної та релігійної *диференціації* (фр. Differentiation, лат. *diferentia відмінність*). Причини поширення в суспільстві відмінностей в різних сферах життя пов'язані з *ускладненням механізмів матеріального виробництва* (удосконалення знарядь праці, підвищення продуктивності праці, суспільний розподіл праці і т.д.), *культурним прогресом* (виникнення парної сім'ї, поширення флективних мов та інше) та *зростанням соціальної мобільності* (соціальна стратифікація, виникнення соціальних неродинних утворень).

Вказані перетворення, крім іншого, своїм наслідком мали зростання ступеня конфліктності суспільства. В цих умовах з'являється нагальна потреба в соціальній силі, яка здатна була б зберегти цілісність диференційованого суспільства, оскільки традиційні важелі (механізм обміну і розподілу, догмати релігії, звичаї та традиції) виявилися не здатними ефективно усувати протиріччя. Нею і стає політика.

Далі важливо проаналізувати існуючі уявлення про сутність політики. Наявність точних та достовірних уявлень про політику – одна з головних умов усвідомлення предмета теорії політики. При цьому доцільно познайомитися з різними науковими підходами до визначення поняття «політика».

У практиці склалися *побутові* та *наукові* уявлення про політику. Сьогодні побутові уявлення про політику, хоч і не відбивають достовірної оцінки політики як феномена суспільного життя, стають більш компетентними. *Наукові* визначення політики відрізняються від *побутових* строгою логікою, узагальненістю та системністю. Різноманітні наукові визначення політики можуть бути поділені на декілька груп. Критеріями виділення таких груп можуть бути такі дослідницькі підходи, як *соціологічний*, *субстанціональний* та *системний*. Відповідно можна виділити три групи визначень – *соціологічні*, *субстанціональні* та *науково сконструйовані*.

Далі необхідно дослідити зазначені трактування політики. Група *соціологічних визначень* характеризують політику через економічні, соціально-правові, етичні та інші явища. Так, *економічні тлумачення* політики, які найбільш повно представлені в марксистському вченні, характеризують її як надбудову над економічним базисом, концентрований вираз економіки, її потреб та інтересів.

Група *субстанціональних визначень* орієнтована на розкриття сутності політики через її першооснову. Дослідники по різному тлумачать цю першооснову. У зв'язку з цим в межах даного наукового підходу склалися *владна, інституційна, антропологічна та конфліктно-консенсусна* підгрупи визначень політики.

Перша з них визначає політику як діяльність, спрямовану на отримання, використання та утримання влади. Прихильником такого розуміння політики був М. Вебер, який писав, що це «прагнення» до участі у владі або здійснення впливу на розподіл влади будь то між державами, будь то всередині держави між групами людей, які вона в себе включає. *Інституційні* дефініції характеризують політику через організації та інститути, в яких втілюється та матеріалізується влада. *Антропологічні* тлумачення прагнуть відбити найбільш глибоке джерело політики – природу людини. Згідно з ними політика – це форма цивілізованого спілкування людей на основі права, спосіб колективного існування людини. Названі трактування політики значно збагачуються *конфліктно-консенсусними* дефініціями. Вони акцентують увагу на протиріччях, які лежать в основі політики. Згідно з даним тлумаченням, з одного боку, політика – це вияв конфлікту, боротьби, в якій ті, хто має владу, забезпечують собі контроль над суспільством та отримання благ, з іншого боку, вона є ніщо інше як спроба встановити порядок і справедливість, забезпечує інтеграцію всіх громадян у спільність.

Група *науково сконструйованих* визначень політики представлена *діяльнісними та телеологічними* дефініціями. Перша з них розкриває динамічний характер політики та характеризує її як процес підготовки, прийняття та практичної реалізації обов'язкових для всього суспільства рішень. Телеологічні трактування ґрунтуються на вченні (телеології), згідно з яким все в природі влаштовано розумно і всякий розвиток є здійсненням раніше вказаної мети. Виходячи з такого розуміння дійсності, політика – це діяльність по ефективному досягненню колективних цілей.

Підсумовуючи розглянуті визначення, слід відзначити, що наведені

дефініції не вичерпують їх всієї кількості, хоч і відбивають найбільш важливі. Велика кількість визначень пояснюється складністю, багатством змісту та багатогранністю якостей та функцій політики. Сучасна політична теорія намагається інтегрувати різні якості цього соціального явища та наводить просторові визначення, які вбирають в себе практично всі тлумачення науково- сконструйованих визначень. Серед них поширеним є інтерпретація політики як *діяльності суспільних груп та індивідів по артикуляції (усвідомленню і уявленню) своїх колективних інтересів, опрацюванню обов'язкових для всього суспільства рішень, які здійснюються за допомогою державної влади.*

Розглядаючи **друге питання** про структуру та функції політики, слід зауважити, що політика забезпечує цілісність суспільства завдяки взаємодії її структурних елементів. В науковій літературі виділяються різні аспекти та складові частини політики. Перш за все, необхідно розмежовувати в ній *форму* та *зміст*. Форму політики складають організаційна структура, інститути, які надають стійкість, стабільність політиці. Вона реально втілюється в державі, партіях, групах, а також в законах, політичних та правових нормах.

Зміст політики проявляється в її цілях, цінностях, проблемах, які вона вирішує. Крім цього, зміст політики втілюється в механізмах та мотивах прийняття політичних рішень.

Крім цього поділу, як *самостійні елементи* в політиці можна виділити:

- 1) *політичну свідомість*, яка включає внутрішній світ, ментальність, ціннісні орієнтації, політичні погляди та теорії;
- 2) *нормативні ідеї* – програми, виборчі платформи політичних партій, цільові установки груп інтересів, політико-правові норми;
- 3) *інститути влади* та боротьба за неї;
- 4) *відносини володарювання* – панування і підкорення, а також політична боротьба та співробітництво.

Разом зі складовими частинами та елементами політики дослідники виокремлюють **три рівні її існування**. *Перший*, власне політичний *макрорівень*, характеризує державу як ціле, публічну примусову владу, її

влаштування і функціонування в центрі та на місцях. *Другий, мікрорівень* політики, охоплює окремі організації: партії, профспілки, корпорації, фірми і т.п. В ньому, як і в державі, відтворюються явища та процеси, властиві «великій політиці». *Третій, мегарівень* політики, відповідає діяльності міжнародних організацій – міжнародна політика. Крім того, політику розмежовують за *сферами поширення в суспільному житті* на економічну, соціальну, культурну, національну, військову та ін.; за *орієнтацією* – на внутрішню та зовнішню; за *масштабом* – на міжнародну, світову та локальну; за *носіями та суб'єктами* – на політику держави, партії, руху, особи і т.п.; за *терміном дії* – на стабільну та тимчасову. Перший рівень політики є базовим по відношенню до інших, займає центральне місце та відбиває сутність політики.

Саме з цим рівнем пов'язані основні *функції політики* в суспільстві. Вони відбивають значення та роль політики як соціального інституту. Дослідниками було встановлено, що кількість функцій політики може бути різним. Причому існує певна її залежність від рівня розвитку самого суспільства та політичної сфери. Цю залежність можна висловити формулою – чим менш розвиненим є суспільство, тим більш чисельними є функції політики, яка підмінює собою інші сфери. Так, наприклад, в традиційних та перехідних суспільствах нерозвиненість окремих сфер компенсується надмірним впливом політики, яка виконує при цьому невласиві їй функції, втручаючись в різні сфери життя суспільства.

В сучасних суспільствах політика виконує ряд найбільш значущих функцій, без яких вони не здатні нормально розвиватися. До них слід віднести:

1. *Функцію підтримки і зміцнення цілісності суспільства, забезпечення суспільного порядку й організованості.*
2. *Функцію мобілізації та забезпечення ефективності загальної діяльності. Розробку цілей всього суспільства і його складових колективних суб'єктів, організацію мас та мобілізацію ресурсів на їх здійснення.*
3. *Функцію регулювання та управління. Авторитарний, обов'язковий для всіх розподіл дефіцитних цінностей і благ.*
4. *Функція раціоналізації. Представляючи групові та індивідуальні інтереси, політика виробляє загальні правила і механізми їх*

представництва та реалізації. Тим самим політика раціоналізує конфлікти та протиріччя, попереджує їх чи цивілізовано вирішує.

5. Комунікативна функція, яка полягає у визначенні сенсу існування спільноти, визначення спільних інтересів суб'єктів політики та опрацювання правил взаємодії, розподіл функцій і ролей між ними.
6. Інноваційна функція. Політика створює нові форми організації, забезпечує зміну і розвиток суспільства.
7. Функція політичної соціалізації. Відкриває широкі можливості реалізації групових та індивідуальних інтересів, політика включає особистість в соціальні стосунки, передаючи їй досвід та навички перетворюючої діяльності, ефективного виконання ролей та функцій.

Питання про функції політики дещо по-іншому тлумачиться прихильниками системного підходу. На їх думку, всі функції політики слід поділити на дві групи: “функції вводу” – впливу суспільства на політику та “функції виводу” – впливу політики на суспільство. До першої групи відносять функції політичної соціалізації, артикуляції інтересів (формулюванні вимог, які пред’являються до структур, що приймають рішення), агрегації інтересів (підсумовування множини вимог та інтересів, з метою опрацювання загальних вимог та їх ієрархізації). До другої групи відносять функції розробки норм (законів), їх застосування та контроль за виконанням.

Багатоманітність функцій політики свідчить про глибоке їх проникнення в суспільство, поширення на різні соціальні явища. Яка ж сфера поширення політики та чи існують межі її проникнення в життя суспільства?

Поруч із з’ясуванням сутності політики, її соціальної природи принципове значення має третє питання про роль політики в розвитку суспільства та її межі. Очевидно, що відповідь на це питання прямо залежить від трактування політики та від конкретних типів суспільних і політичних систем. Із розуміння політики як будь-якої діяльності, пов’язаної з владою, авторитетом, організацією та управлінням, витікає логічний висновок, що політика проникає у всі сфери суспільного життя, тобто вона не має меж (американський політолог Д. Хелд). Дане трактування фактично розчиняє політику в інших

явища соціальної організації. Хоч, на нашу думку, межі світу політики є, але вони завжди рухомі.

В різні історичні часи вони або розширювалися, або звужувалися. Багато хто, при визначенні меж політики, обмежує її діяльністю інститутів держави. Але діяльність управлінських структур державних підприємств або судова діяльність не мають виключно політичного характеру.

Практика розвинених демократичних держав показала, що загальнозначущі потреби (права, свободи особи, безпека, громадянський мир) забезпечують держава та її інститути. Для того, щоб донести свої інтереси та потреби до влади, громадяни створюють партії, рухи, групи тиску. Разом з державою ці політичні сили складають сферу політики. Повсякденні ж інтереси люди вирішують в неполітичній сфері – громадянському суспільстві. Таким чином, можна твердити, що межі політики змінюються разом з межами громадянського суспільства.

План семінарського заняття

1. Проблема походження політики. Її сутність та зміст. Концептуальні засади визначення.
2. Основні елементи політики та її функції.
3. Роль політики в розвитку суспільства та її межі.

Література

1. Потульницький В.А. Теорія Української політології. *Курс лекцій*. Київ. Либідь, 1993. С. 5-20.
2. Политология: Энциклопедический словарь. 1993.
3. Пугачев В., Соловьев А. Введение в политологию. 1996.
4. Рябов С.Г. Політична теорія держави. Київ *Тандем*. 1996. – С. 5-7.
5. Рябов С.Г., Томенко М.В. Основи теорії політики. Київ: *Тандем*, 1996.
6. Скиба В.Й., Горбатенко В.П., Гуренко В.В. Вступ до політології. Київ. *Основи*, 2016. С. 8-55.

Теми презентацій доповідей.

1. Інтерпретації політики в сучасній зарубіжній політології.
2. Політичний розвиток України та завдання політичної науки.

Питання для самоконтролю

1. Які причини виникнення політики як явища суспільного життя?
2. Як можна пояснити взаємозв'язок та відмінності між економікою і політикою?
3. В чому ви вбачаєте основні причини політизації суспільного життя в Україні?

Тема 4

Політична влада

План лекції

1. Влада як категорія політичної науки.
2. Структура, ресурси влади та її основи.
3. Принципи організації та функціонування влади.

Влада є центральною категорією теорії політики. В залежності від її змісту трактується сутність та механізм реалізації політичних процесів та інститутів, політичних інтересів, політичної поведінки соціальних груп та індивідів.

Боротьба за задоволення і здійснення влади є основним змістом політики, а тому і основним питанням, яким займаються політичні науки. Потреба суспільного розвитку вимагає з'ясування питання “Чи є влада абстракцією, символом чи реальною дією?”

Влада багатомірна. З цієї причини в поясненні природи влади і причин її походження в теорії політики існує *декілька підходів*, кожний з яких акцентує увагу на одній зі сторін цього складного явища. Серед них можна виділити **два основні підходи**:

- Перший – *поведінковий*, який характеризує владу як особливу сутність, носієм якої є особа, яка виражена в локалізованій енергії, що примушує інших людей підкорятися. В цьому випадку влада ототожнюється з силою, наявність якої дає право на повеління.
- Другий – *соціологічний* – тлумачить владу через поняття

соціальної взаємодії. Найбільш поширеним, в межах даного підходу є позитивістсько-соціологічне визначення влади німецького соціолога М. Вебера. На його думку, в основі владних відносин лежать відносини панування та підкорення, які складаються між *суб'єктом* владної волі (тих, хто має здатність впливати на іншого і домагатися поставленої мети) та об'єктом владного впливу (тим, хто буде свою поведінку у відповідності до змісту владного впливу). Американський соціолог Т. Парсонс, розширивши межі соціального суб'єкта до організації і держави, виокремлює дві характерні риси влади: *перша* – здатність приймати рішення і домагатися їх обов'язкового виконання; *друга* – можливість мобілізувати ресурси суспільства для досягнення загальних цілей.

В рамках позначених підходів сформувалися різноманітні **концепції влади**. Можна виділити наступні концепції влади в межах **поведінкового підходу**:

1. **Теологічна** концепція характеризує владу як здатність досягнення визначених цілей, отримання намічених результатів. Теологічні визначення тлумачать владу достатньо широко, поширюючи її не тільки на відносини між людьми, але й на взаємодію людини з оточуючим світом – в цьому сенсі кажуть, наприклад, про владу над природою.
 2. **Біологічна** концепція розглядає владу як механізм обіймання людської агресивності, яка закладена в найбільш фундаментальних інстинктах людини як біологічного істота. В структурі біологічних якостей, притаманних людям і тваринам, агресія виступає як інстинкт боротьби, спрямованої проти представників тієї ж істоти.
- Біхевіористська** концепція дуже близька до біологічної концепції. Вона сформувалась в 30-х роках ХХ ст. та пов'язана з іменем американського вченого Гарольда Дуайта Лассуела. Дана концепція розглядає владу як особливий тип поведінки, при якому одні керують іншими. Політична влада складається із зіткнення багатогранних волевиявлень до влади як рівновага політичних сил.

3. **Психологічні** інтерпретації влади, виходячи з біхевіористичного розуміння влади як поведінки реальних індивідів, прагнуть розкрити суб'єктивну мотивацію цієї поведінки. Одним з найважливіших напрямків цієї системи є *психоаналіз*. В ньому влада розглядається як спосіб панування безсвідомого над людською свідомістю. Індивід підкоряється силі, яка є за межами його свідомості. Це відбувається в результаті того, що людська психіка сприймає особливу установку, яка придушує раціональні мотиви поведінки, забезпечує домінування ірраціонального (страху, агресії, прагнення до руйнування) в політичній діяльності.

4. Одним з авторів **міфологічної** концепції виступає французький політолог Луї Дюгі. Він та його прихильники, пояснюючи закономірності поділу суспільства на “правлячих” та “тих, ким правлять”, захищали *ідею природного походження влади*. Отримання влади одними він пов'язував з їх фізичними, моральними, інтелектуальними, економічними перевагами над іншими. Будучи сильнішими, вони нав'язують свою волю, перетворюються на клас правителів. Таким чином, природний поділ людей на “сильних” та “слабких” дає право на владу. Для надання “законності” своїм владним претензіям “сильні” використовують *міфи* про божественне походження влади і про “суспільну волю”, яка втілена в інститутах влади. На думку тих, хто намагається критично сприймати дану концепцію, головним її недоліком є відсутність пояснення самого сенсу існування влади.

Як вже зазначалось, **соціологічний підхід** орієнтує на дослідження влади в контексті соціальних умов її виникнення і функціонування з урахуванням домінуючих в суспільстві цінностей, традицій та переваг. В межах даного підходу сформувався наступна низка концепцій:

1. **Структурно-функціональна** концепція влади розглядає її як відносини нерівноправних суб'єктів, чия поведінка обумовлена ролями, які вони виконують.
2. **Конфліктологічна** теорія влади розглядає її як відносини

панування і підкорення одного класу іншим.

Природа даного панування обумовлена економічною нерівністю, місцем і роллю класу в економічній системі суспільства. Утримання власності забезпечує економічно пануючому класу можливість підкорити власній волі економічно залежні класи. Економічна нерівність є основою всіх інших форм соціальної нерівності, тому влада є там, де є нерівність.

Дуалістична концепція заперечує ототожнювання влади з пануванням. Французький політолог

М. Дюверже виділяв в середині влади два складові елементи – матеріальне пригнічення та впевненість, віра з боку тих, хто підкорюється, що підкорення є справедливе та законне.

При відсутності другого елементу влада перетворюється на панування – більш вузьке поняття,

пов'язане із застосуванням сили, яка може бути виражена в різних формах (фізичне насильство,

економічне пригнічення, тиск з боку організованого колективу і т.д.).

Відзначимо, що всі наведені тлумачення влади не виключають одне одного, а підкреслюють багатомірність, багатоманітність цього політичного феномена. В сучасній політологічній літературі виділяють, як мінімум, три аспекти влади:

1. Директивний аспект, у відповідності до якого влада розуміється як панування, яке забезпечує виконання наказу, директиви.
2. Функціональний аспект, який підкреслює, що влада – це здатність та вміння практично реалізувати функцію суспільного управління.
3. Комунікативний аспект, який враховує, що влада так чи інакше реалізується через спілкування, через певну “мову”, яка зрозуміла всім сторонам суспільних відносин влади.

Будучи соціальною по суті, влада проходить разом із суспільством складний шлях зміни своєї форми. В “примітивних” суспільствах влада була “анонімною”, розпиленою серед членів роду. Вона проявляється в сукупності вірувань і звичаїв, які регламентували поведінку індивідів. Власне, це ще не була політична влада.

Ускладнення соціальних потреб і поява нових видів діяльності помітно підняли інтенсивність взаємодії індивідів – стало вимагати концентрації

влади в руках вождів для ефективного реагування на проблеми, які виникали. Таким чином, анонімна форма влади поступається індивідуалізованій. Процес поглиблення нерівності виявив слабкість індивідуалізованої влади як засобу вирішення глибоких соціальних конфліктів. Починається *інституціалізація* влади, тобто вона починає опиратися на спеціальні інститути, які виконували функції виразу спільних інтересів, управління, забезпечення соціального миру. Влада набирає політичного характеру, коли починає виражатися через діяльність держави, партій та інших організацій. Політичну владу поділяють, як правило, на *державну*, яка забезпечується відповідними політичними інститутами (уряд, парламент і т.д.), органами правопорядку і юридичною базою, та *громадську* – формується партійними структурами, громадськими організаціями, незалежними ЗМІ, громадською думкою.

Політична влада існує в двох основних формах: *офіційна* – легальна з формалізованою структурою та *неформальна* (неофіційна) – нелегальна, яка має тінювий, підпільний і часто мафіозний характер.

Відмінними рисами політичної влади є:

- легальність у використанні сили та інших засобів володарювання в межах держави;
- верховенство, обов'язковість її рішень для всього суспільства і, відповідно, для всіх інших видів влади;
- публічність, тобто загальність і безособовість, що означає звернення до всіх громадян від імені всього суспільства за допомогою закону;
- моноцентричність, тобто наявність єдиного центру прийняття рішень;
- багатогранність ресурсів.

Влада як соціальне явище має ряд *специфічних “вимірів”*:

1. Вона *виражена* у функціонуванні держави та громадських інститутів.

2. Вона *пов'язана* з діяльністю лідерів, еліти, мас, тобто проявляється в діях.

3. Вона *спирається* на систему засобів і методів владного впливу –

ресурси влади.

4. Їй притаманні зміни, зниження або підвищення легітимності, ефективності, співвідношення функцій законодавчих і виконавчих органів влади.

5. Вона завжди має результати (наслідки) реалізації.

Наведені концепції дозволили сучасним вітчизняним дослідникам сформулювати *інтегроване визначення* поняття влади. Під владою більшість сучасних вітчизняних політологів розуміє один з найважливіших видів соціальної взаємодії, специфічні відносини як найменш між двома суб'єктами, один з яких підкоряється розпорядженню іншого, в результаті цього підпорядкування володарюючий суб'єкт реалізує свою волю та інтереси.

Друге питання даної теми стосується структури, ресурсів влади та її основ.

В рамках поділу влади структурно можна виділити наступні елементи: *джерела влади, суб'єкти і об'єкти влади, ресурси влади, основи влади та функції влади.*

Джерела влади являють собою владний першопочаток. Джерелами влади можуть виступати: авторитет, сила, закон, матеріальні ресурси (багатство), престиж, соціальний і політичний статус, інтерес, таємниця та харизма. Американський футуролог, один з авторів теорії постіндустріального суспільства, Алвін Тофлер твердив, що в залежності від свого джерела влада набирає певної якості. Джерелами влади “нижчої якості” він називав грубий примус, силу або загрозу її застосування. Матеріальні ресурси виступають джерелом влади “середньої якості”. І тільки знання виступають джерелом влади “вищої якості”, ознаками якої є мінімальні затрати ресурсів та здатність своїх противників перетворювати на союзників.

Суб'єкти влади – ті, що володарюють, втілюють активний та направляючий початок влади. Ними можуть бути індивід, організація, соціальна спільність та інші. Для реалізації владних відносин суб'єкт повинен мати наступні якості – бажання володарювати, волю до влади та бути компетентним і мати авторитет.

Суб'єкт визначає *зміст* владних стосунків через:

- 1) наказ як владне повеління підкорятися волі суб'єкта влади;
- 2) підкорення як підпорядкування приватної волі загальній волі влади;
- 3) покарання (санкції) як засіб впливу на заперечення пануючої волі;

4) *нормування поведінки як сукупність правил у відповідності до загальних інтересів.*

Від наказу, характеру вимог, які він містить, залежить ставлення до нього наступного дуже важливого елемента влади – *об'єкта*. Влада – завжди двосторонні стосунки взаємодії суб'єкта та об'єкта. Владу неможливо уявити без підкорення об'єкту.

Готовність об'єкта до підкорення залежить від ряду факторів. Серед них: владні якості суб'єкта; характер вимог, які пред'являються до нього; ситуація та засоби впливу, сприйняття керівника виконавцями, наявність у нього авторитету.

Окремо слід зауважити, що суб'єкт та об'єкт при певних умовах здатні трансформуватися один в одного. Суб'єкт та об'єкт – це два важливі компоненти політичної влади, але в її структурі є інші, не менш важливі, елементи – це *основи* та *ресурси влади*. Мова йде про ті фундаментальні засади та засоби, за допомогою яких суб'єкт політичної влади здійснює вплив на діяльність та поведінку об'єкта. Слід зауважити, що інколи навіть у спеціальній політологічній літературі плутають або просто не розрізняють ці два важливі елементи влади. Частіше за все згадуються ресурси влади, хоч при цьому необхідно підкреслити, що вони тісно пов'язані та багато в чому залежать від основ влади.

Під *основами* розуміється база влади, джерела, які живлять владну волю суб'єкта. Під *ресурсами* вбачають реальні або потенційні засоби, які використовуються, чи можуть використовуватися, для зміцнення самої влади та її основ.

Класифікація ресурсів та основ володарювання може здійснюватися за різноманітними критеріями. Одна з найбільш поширених систем типологізації – *антропологічна*. У відповідності до неї типи володарювання розрізняються за стійкими мотивами, які лежать в основі поведінки суб'єкта та об'єкта влади. При цьому різні дослідники по-різному тлумачили набір ресурсів влади.

Крім названої системи класифікації, слід згадати типологізації, які розрізняють основи та ресурси влади за їх *ефективністю* та за *змішаними критеріями*.

Але у вітчизняній політичній думці найбільш розробленою виглядає типологізація за сферами життєдіяльності. У відповідності до неї можна виділити *економічні, соціальні, юридичні, адміністративно-силові та культурно-інформаційні основи і ресурси влади.*

Економічні основи влади характеризуються: пануючою формою власності, валовим національним продуктом, природними ресурсами та наявним золотим запасом.

Відповідно *економічними ресурсами* виступають: бюджетна, податкова, інвестиційна, науково-технічна політика. Лідируюча роль економічних ресурсів (грошових зокрема) визначається, по-перше, тим, що політична влада просто не може функціонувати, не володіючи економічними ресурсами.

Соціальні основи влади складають соціальні групи та прошарки, на які спирається влада. Конкретний їх склад визначається суспільним ладом. Влада, яка прагне розширити свою соціальну базу та підтримку, повинна якомога повно висловлювати інтереси більшої частини населення. *Соціальні ресурси* влади – це заходи щодо змін статусу соціальних груп і прошарків, дії спрямовані на підвищення або зниження громадської активності. Вони являють собою значну сукупність ресурсів політичної влади. Центральне місце в цій системі займають, по-перше, престижні та високовинагороджувані посади, які вже самі по собі забезпечують високу винагороду, по-друге, набір різного роду привілеїв.

Соціальна політика у великих сучасних західних країнах будується таким чином, що у збереженні існуючої політичної влади зацікавлена більшість населення: тут широка система страхування, високий рівень пенсійного забезпечення (рівень пенсії складає до 90% від раніше одержуваної заробітної плати), широко розвинута система благодійних організацій і т.д.

Юридичними основами влади виступають матеріальна база юриспруденції та сукупність законів, на які влада спирається в практичній діяльності. До *юридичних ресурсів* можна віднести всякого роду інструкції, заходи по доопрацюванню та тлумаченню законодавства, постанови та укази, які не охоплені діючим законодавством. Сюди можна віднести укази президента, постанови уряду, рішення судових та виконавчих органів. Дослідники відзначають, що в перехідних суспільствах роль юридичних ресурсів значно зростає, оскільки реалії життя часто виходять за межі інерційного законодавства.

Адміністративно-силові основи – це сукупність владних установ, які забезпечують життєздатність, внутрішню та зовнішню безпеку держави і її апарату. Сюди включаються структури виконавчої та законодавчої влади, органи безпеки, розвідки та внутрішніх справ.

Відповідно *адміністративно-силові ресурси* складають система підбору кадрів до вказаних структур, їх матеріально-технічне оснащення та заходи щодо виключення дублювання й амбітного суперництва силових структур. Цей вид ресурсів політичної влади виконує функцію забезпечення оборони країни, охорони внутрішнього порядку, у тому числі забезпечення безпеки політичної влади, недопущення яких-небудь намірів щодо влади з метою її скинення. Це – армія, поліція, різні служби безпеки, прокуратура, суд, а також приналежна їм техніка, озброєння, в'язниці і т.д.

Як показує історичний досвід, ці ресурси в тій чи іншій їх частині політична влада використовує дуже часто. Вони відносяться до найбільш дієвих, вселяють страх, оскільки використання даних засобів призводить до позбавлення людей власності, волі, а нерідко і самого життя. Особливо часто політична влада прибігає до такого роду ресурсів у випадках ослаблення своєї сили і впливу на суспільство.

З поняттям “силові ресурси” нерідко зв'язують поняття “військова влада”. Останнє характеризує ситуацію, коли в структурі політичної влади переважають військові. Історичний досвід дає чимало тому прикладів. При цьому військові контролюють усі структури влади або заміняють її собою. Специфіка військової організації може бути перенесена на діяльність цивільних структур. У даному випадку виникає поліцейська держава.

Культурно-інформаційні основи влади складають система організацій, які акумулюють і зберігають культурний потенціал країни, засоби масової інформації, система отримання й обробки розвідувальної інформації, міжнародні і національні комп'ютерні мережі.

Культурно-інформаційні ресурси влади складають духовні цінності, знання та інформація, які накопичені в суспільстві. Також важливими такого роду ресурсами виступають система збереження й обліку національно-культурного потенціалу, методи збирання, опрацювання і поєднання різних видів стратегічної інформації та принципи і методи роботи ЗМІ.

У підсумку розгляду основ та ресурсів політичної влади треба вирішити питання, які з них є найбільш важливими, а які – другорядними. Однозначної

відповіді на нього немає. У різні періоди вирішальними стають ті чи інші. Очевидно, наприклад, що в періоди спроб чи переворотів інших виступів проти політичної влади вирішальними стають силові ресурси. У періоди стабільного економічного і політичного розвитку велику роль відіграють економічні і соціальні ресурси.

У цілому ж, як показує практика, усі види перерахованих ресурсів відносяться до постійно діючих, необхідних для політичної влади.

Третє питання даної теми пов'язане з розглядом ряду засад, які визначають силу влади та її ефективність. Практика показує, що вони багато в чому залежать від її соціальної організованості, яку складають певний набір методів і принципів та відповідного механізму, на який спирається влада, що реалізує свою волю.

Найбільш високим ступенем соціальної організованості серед суб'єктів влади характеризується держава. Її впливовість пояснюється

наявністю міцного апарату, розгалуженою системою органів та широким спектром ресурсів. Держава реалізує в демократичному суспільстві частину владних функцій, делегованих первинним суб'єктом влади – народом.

Однією з найбільш важливих характеристик влади є її *ефективність* – гарантоване впровадження в життя компетентних розпоряджень з найменшими витратами і збитками і в найкоротший час. Політична наука виробила сьогодні цілу низку *критеріїв ефективності* влади.

Функціонування політичної влади здійснюється на базі *загальновизнаних принципів*

суверенітету і легітимності. Їх характеристику доцільно здійснити на прикладі державної влади. Принцип *суверенітету* державної влади означає *верховенство* – виключне право державної влади встановлювати в суспільстві єдиний правопорядок, визначати статус державних кордонів, наділяти правами і обов'язками громадян, використовувати насилля і *незалежність* – самостійність і рівноправ'я в стосунках з іншими державами.

Принцип *легітимності* пов'язаний з обґрунтуванням правомірності тих рішень, які приймає влада, і добровільності їх виконання населенням. Термін “легітимність” не має чіткого юридичного змісту і тому рідко використовується в юридичній практиці. Але в політологічних матеріалах з ним зустрічаємося достатньо часто. Легітимність – своєрідний символ віри, який притаманний свідомості громадян. Він вміщує в собі, з одного боку, визнання влади правителів, а з іншого, зобов'язання тих, ким управляють,

підкорятися.

Легітимність – важлива ознака демократичної влади та зростаючої цивілізованості суспільства. А принцип легітимності влади дозволяє відрізнити законовстановлену владу від узурпованої, насильно захопленої.

При вивченні даного аспекту питання доцільним є необхідність зупинитися над існуючою системою класифікації типів легітимності. Зокрема, слід звернути увагу на визначення традиційного, харизматичного та раціонально-легального типів легітимності, сформульованих М. Вебером.

Узагальнюючи підходи до визначення сутності легітимності, можна відзначити, що легітимність являє собою певний соціально значущий порядок походження і функціонування влади, який робить можливим досягнення злагоди у владних структурах і у взаємодії з суспільством.

План семінарського заняття

1. Сутність політичної влади, концептуальні засади визначення та її функції.
2. Структура і якості політичної влади.
3. Основи та ресурси влади.
4. Принципи організації і функціонування влади.

Література

1. Довгий Т. Суд присяжних *Сучасність*. 1994. № 6. С. 63-70.
2. Зуев В.Й. “Власть” в системе политологических категорий *Государство и право*. 2012. № 5. С. 90-97.
3. Кампо В. Місцеве самоврядування за рубежом // *Політика і час*. – 1993. –
4. № 12. – С. 13-18.
5. Конституція України. Київ., 1996.
6. Преобразование в России. 1999. *Весна*. Т. 4. № 2.
7. Литвин В. Політична арена України Дійові особи та виконавці. Київ: *Абрис*, 1994. С. 495.
8. Макеев С. и др. Есть ли в Украине военная элита? *Политическая мысль*. 1995. № 1. С. 14-22.
9. Осавлюк А.М. Современный механизм системы сдержек и противовесов в зарубежных государствах *Государство и право*. 1993. № 12. С. 105-114.
10. Політологія. Львів. *Світ*, 1994. С. 592.

11. Потічний П. Чи демократична Україна можлива? *Сучасність*. 1995. № 6. С. 70-73.
12. Прозорова Н. Робесп'єр проти Монтеск'є, або знову про розподіл влади *Віче*. 1995. № 2. С. 3-15.
13. Франц А.Б. Мораль и власть *Философские науки*. 1992. № 3. С. 3-10.
14. Шиманська Н. Місцеве самоврядування в Україні. Привід чи реальність *Розбудова держави*. 1995. № 7-8. С. 34-39.
15. Вебер М. Избранные произведения. М., 1990. *Денкен*
16. Жан-Мари. Политические науки. М., 1993.
17. Болл Т. Власть *Полис*. 1993. № 5.
18. Краснов Б. Теория власти и властных отношений *Социально-политический журнал*. 1994. № 3-6.
19. Рябов А. Легальность и легитимность власти. *Полис*. 1994. № 2.
20. Дмитриев Ю. Соотношение понятий политической и государственной власти в условиях формирования гражданского общества *Государство и право*. 1994. № 7.

Теми презентацій, доповідей

1. Проблеми відчуження людини від влади і політики та шляхи його подолання.
2. Політична і економічна влада, їх особливості і суть взаємодії.
3. Політичне двовладдя і багатовладдя, їх суть та негативні наслідки.
4. Політична, державна і громадська влада у сучасному суспільстві: загальне і особливе.

Питання для самоконтролю

1. Коли виникає політична влада?
2. Проаналізуйте основні концепції походження політичної влади.
3. Як співвідносяться поняття “політична влада” і “державна влада”?
4. Якою є структура політичної влади?
5. За якими ознаками можна класифікувати політичну владу?
6. Які особливості політичної влади в Україні?
7. Що означає неподільність політичної влади?